Prakseologia nr 166/2024
https://doi.org/10.7206/prak.0079-4872_2015_160_73

Historia Polski opisana z nawiązaniem do prakseologii misesowskiej

– recenzja książki Jakuba Wozinskiego »Od ujścia Wisły po Morze Czarne. Handlowo-gospodarcze tło dziejów Polski«, t.II: »1572–1795« (Warszawa, 2022)*

Artykuł recenzyjny poświęcony jest książce: J. Wozinski, *Od ujścia Wisły po Morze Czarne. Handlowo-gospodarcze tło dziejów Polski*, t. II *(1572–1795)*, Warszawa: Prohibita, 2022, stron 496. Omówione jest ujęcie dziejów Polski proponowane przez autora książki, uwzględniające perspektywę prakseologii Ludwiga von Misesa. Uwagi krytyczne dotyczą przede wszystkim: nawiązań do pism filozoficzno-ekonomicznych i dokumentów doktrynalnych, historii gospodarczej oraz stosowanych terminów i wyrażeń. Autor artykułu wskazuje m.in. na skalę problemu związanego z najazdami tatarskimi i uprowadzaniem jeńców przez Tatarów do sprzedaży w niewolę.

Słowa kluczowe: historia polski, historia gospodarcza, epoka wczesno-nowożytna, Ludwig von Mises, prakseologia, austriacka szkoła ekonomii, bankowość z rezerwą cząstkową, wczesnonowożytne piśmiennictwo filozoficzno-ekonomiczne, najazdy tatarskie, *slavery studies*;

Od ujścia Wisły po Morze Czarne to synteza dziejów Polski, napisaną przez autora, dla którego intelektualnych poszukiwań punktem wyjścia jest przede wszystkim filozofia, a szczególnie prakseologia w ujęciu Ludwiga von Misesa[1]. Recenzowana książka stanowi drugi tom

* Autor niniejszego artykułu recenzyjnego dziękuje Autorowi przekazanej do Redakcji wewnętrznej opinii o pierwszej wersji tego artykułu. Sugestie opiniodawcy znacząco przyczyniły się do ulepszenia recenzji.

[1] Któremu autor poświęcił wcześniej rozdział w książce: J. Wozinski, *Liberalizm to nie wolność, czyli libertarianizm dla rozsądnych*, Warszawa: Prohibita, 2019.

tej syntezy, obejmujący okres od wygaśnięcia dynastii Jagiellonów do trzeciego rozbioru Polski[2]. Autor opublikował również m.in. książki *Historia pieniądzem pisana, czyli jak rządzący Polską na przestrzeni wieków manipulowali polską walutą* (2012) oraz *Dzieje kapitalizmu* (2017). W pracy *Od ujścia Wisły po Morze Czarne* prakseologia szkoły austriackiej prowadzi autora do ujęcia dziejów Polski przez pryzmat historii gospodarczej, do której objaśnienia Jakub Wozinski stosuje właśnie kategorie i koncepcje misesowskie (zob. zwłaszcza s. 259–268).

W niniejszej recenzji odniosę się przede wszystkim do wybranych aspektów książki, szczególnie do koncepcji filozoficznych i ekonomicznych, do których autor się odwołuje. Zwrócę też uwagę na pewne źródła do historii myśli ekonomicznej i historii etyki gospodarczej (również związane z teologią). Nie aspiruję tu jednak do całościowej oceny studiów autora, a szczególnie do oceny zakresu wykorzystania szczegółowych prac historycznych oraz trafności interpretacji zebranego materiału faktograficznego. Lista wykorzystanych prac historycznych, polskich i obcych – szczególnie gdy chodzi o prace publikowane w ostatnich dekadach – wydaje się jednak niezadawalająca (przykłady pominiętych ważnych prac, wskazuję dalej, odnosząc się do szczegółowych problemów).

Proponowane spojrzenie na dzieje: rola modeli cywilizacyjnych i filozofii społecznej

Książka składa się ze wstępu i 17 rozdziałów, wydzielonych na zasadzie chronologicznej, a jej końcowe uzupełnienie stanowią kalendarium oraz bibliografia. Charakterystyczny jest tytuł rozdziału drugiego, w którym autor określa Zygmunta III „Najwybitniejszym władcą Rzeczypospolitej", stanowczo dystansując się od interpretacji niestety dominujących od drugiej połowy XX stulecia (a spopularyzowanych

[2] Por. J. Wozinski, *Od ujścia Wisły po Morze Czarne. Handlowo-gospodarcze tło dziejów Polski*, t. I *(Do 1572 roku)*, Warszawa: Prohibita, 2021.

zwłaszcza przez Pawła Jasienicę). Trzeba tu jednak zaznaczyć, że nie do przyjęcia jest stwierdzenie, iż dopiero Zygmunt III był pierwszym po Władysławie Łokietku władcą Polski uwzględniającym perspektywę „rzeczypospolitej chrześcijańskiej", gdyż stwierdzenie to pomija Jadwigę Andegaweńską, która również wliczana jest w poczet królów (jest to zresztą jedyny z naszych władców wyniesiony na ołtarze).

Dla zrozumienia książki szczególne znaczenie ma jednak rozdział jedenasty, zatytułowany „Chwalebna rewolucja i nowy geopolityczny oraz finansowy ład". Tytuł tego rozdziału nawiązuje oczywiście do obalenia króla Jakuba II w Anglii w 1688 roku. Autor wskazuje bowiem na pierwszoplanową rolę tego kraju w europejskiej historii po tym przełomowym wydarzeniu – szczególnie w dziedzinie gospodarczej i historii idei oraz koncepcji ekonomicznych – i ocenia tę rolę niekorzystnie, zwłaszcza w odniesieniu do Polski. W jedenastym rozdziale sporo miejsca poświęcone jest ekonomicznym (i filozoficznym) założeniom „nowego świata" (w który wpisane są dzieje Polski czasów saskich i stanisławowskich). Akcentuje się znaczenie powstałego wówczas systemu bankowego opartego na rezerwie cząstkowej, ekspansji kredytowej i kreacji pieniądza *ex nihilo*. Autor wymienia – nawiązując do ekonomii austriackiej – negatywne strony tego systemu, takie jak umożliwienie bardzo znaczącego wzrostu nakładów na prowadzenie wojen, wzrost preferencji czasowej społeczeństwa (będący również jednym z czynników wzrostu ceny kredytu), stopniowa redukcja korzyści społecznych płynących z oszczędzania (s. 262–263). Wozinski podkreśla też, że wiązały się z tym określone rysy filozofii społeczno-ekonomicznej, takie jak pochwała wzrostu konsumpcji, i określone konsekwencje społeczne, takie jak „zniszczenie demograficznego instynktu samozachowawczego" i pogłębianie się zadłużenia społeczeństw (s. 264–265). Uwzględnia zarazem zagadnienie zmian przebiegu głównych szlaków handlowych i związanych z tym interesów gospodarczych poszczególnych monarchii (s. 263).

W proponowanym w książce ujęciu, wskazane są dwa europejskie centra gospodarcze w opisywanym okresie: starsze z ośrodkiem w Republice Zjednoczonych Prowincji w Niderlandach i będące

w istotnym zakresie jego kontynuacją centrum angielskie. Można to ujęcie zestawić z koncepcją „gospodarki-świata" Fernanda Braudela[3]. Autor recenzowanej książki wskazuje na uzależnienie ekonomiczne Rzeczypospolitej od tych centrów, poprzez Gdańsk, pełniący niestety rolę narzędzia wpływu uzależniających Polskę zamorskich potęg ekonomicznych. Twierdzi również, że pogłębianie się opisanych zmian cywilizacyjnych (czyli „nowej cywilizacji i nowego społecznego ładu", których „akuszerką" była, jak podkreśla autor już w zakończeniu książki, Wielka Brytania – s. 469), a także przesunięcie się centrum wymiany handlowej w stronę oceanu atlantyckiego przyczyniły się w istotnej mierze do upadku Rzeczypospolitej, przy braku konsekwentnej polityki z jej strony.

Warto przypomnieć na marginesie, że krytyka analizowanego modelu cywilizacyjnego, jak i wpływu Holandii i Anglii podporządkowujących sobie gospodarczo kraje Europy, rozwijana jest nie tylko z pozycji szkoły austriackiej. Również wspomniany już historyk szkoły „Annales" F. Braudel wskazuje na ekonomiczne uzależnienie wielu krajów Europy tej epoki od centrów w Niderlandach i Anglii (zwracając uwagę głównie na śródziemnomorskie Południe)[4]. Krytyka założeń ekonomii klasycznej, ukształtowanych właśnie w kręgu cywilizacyjnym protestanckiej Północy, była formułowana nie tylko przez przedstawicieli szkoły austriackiej, jak M.N. Rothbard, ale i w ramach innych kierunków myśli. Formułował ją m.in. Giuseppe Toniolo, nawiązujący do niemieckiej szkoły historyczno-ekonomicznej. Na polu logiki stosowanej krytykę tych założeń przedstawił Józef Innocenty M. Bocheński w pracy o filozofii przedsiębiorstwa[5].

[3] Zwłaszcza w książce: F. Braudel, *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm – XV–XVIII wiek*, przeł. E.D. Żółkiewska, t. III. *Czas świata*, Warszawa: PIW, 1992.

[4] Pisze o dokonanym środkami politycznymi ekonomicznym „podboju Morza Wewnętrznego przez narody północne, to jest przede wszystkim przez Anglików i Holendrów" – F. Braudel, *Dzieje*, [w:] *Morze śródziemne: przestrzeń i historia, ludzie i dziedzictwo*, przeł. M. Boduszyńska-Borowikowa, B. Kuchta i A. Szymanowski, red. F. Braudel, R. Arnaldez i in., Warszawa: „Volumen", 1994: 107.

[5] Zob. J.I.M. Bocheński, *Uwagi filozoficzne o przedsiębiorstwie przemysłowym*, z niem. przeł. S. Czech, [w:] K. Fabiańska, J. Rokita (red.), *Rozwój przedsiębiorstwa. Problemy teorii i dyle-*

Uwagi krytyczne: nawiązania do pism filozoficzno-ekonomicznych i dokumentów doktrynalnych

Choć książka obejmuje przede wszystkim syntezę dziejów Polski, zagadnienia historii idei ekonomicznych zajmują w niej istotne miejsce. Uważam, że te zagadnienia mogłyby być jeszcze szerzej potraktowane. Wskażę parę przykładów. Bernard Mandeville jest tym autorem epoki, w którego tekstach szczególnie wyraziście odbijają się opisywane koncepcje, których negatywny wpływ jest w książce akcentowany. Dodajmy na marginesie, że od jego książki *Bajka o pszczołach* (*The Fable of the Bees*) dystansował się Adam Smith, lecz parę wieków później był nią zafascynowany John M. Keynes[6]. Gdy mowa o Adamie Smithie, warto byłoby przywołać uwagi Josepha Schumpetera o kompilacyjnym charakterze jego systemu[7]. Można by również zaznaczyć, że pierwsza katedra ekonomii politycznej powstała niemal ćwierć wieku przed ukazaniem pracy Smitha o naturze i przyczynach bogactwa narodów: w 1753 roku założył ją w Neapolu Antonio Genovesi[8].

maty praktyki, Katowice: Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego, 1991: 105–124; przekł. w jęz. ang.: J.I.M. Bocheński, *Towards the Philosophy of the Industrial Enterprise*, przeł. M.W. Bukała, „Prakseologia", 162 (2020): 19–41 (również w wolnym dostępie: https://prakseologia.ifispan.pl/.

[6] Por. J. M. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* – 1936 (rozdz. 23, VII), ed.: International Relations and Security Network: Primary Sources, Zurich: ISN-ETH: 177–179, https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf. Koresponduje to z ogólną postawą światopoglądową tego ekonomisty, związanego z Fabian Society i z jego negatywnym nastawieniem do norm moralnych (por. nagranie referatu: M.N. Rothbard, *Keynes the Man: Hero or Villain?* Presented at the „Keynes and Keynesianism" seminar in Harvard Square, Massachusetts, on April 29, 1989; dostępne na profilu misesmedia: https://www.youtube.com/watch?v=1_hWtwkEMDo /dostęp: XII 2024/).

[7] J. Schumpeter, *History of Economic Analysis*, red. E. Schumpeter, [wstęp] M. Perlman, New York: Oxford University Press, 1954: 179.

[8] Zob. A. Pabst, *Political economy of virtue: civil economy, happiness and public trust in the thought of Antonio Genovesi*, „The European Journal of the History of Economic Thought" 25 (2018), 4: 582–604. O roli najważniejszych przedstawicieli myśli filozoficzno-ekonomicznej epoki zob. też: M. W. Bukała, *Wzór godziwego kupca a kluczowe pojęcia etyki przedsiębiorczości. Dziedzictwo czasów sprzed wyodrębnienia się dyscypliny ekonomii od etyki*, [w:]

Warto byłoby szerzej uwzględnić polskie piśmiennictwo ekonomiczne epoki. Bibliografia książki nie obejmuje niestety *Anatomii Rzeczypospolitej* Stefana Garczyńskiego[9]. Autor nie uwzględnia też innego tekstu, który rzuca światło na stosunki między społecznościami katolicką i żydowską w Rzeczypospolitej: encykliki Benedykta XIV *A quo primum* z 1751 roku[10] (publikacja tej encykliki nie jest też niestety odnotowana w kalendarium recenzowanej książki).

Uwagi krytyczne: perspektywa historyczna

Przechodząc już do strony faktograficznej, należy najpierw podkreślić, że o ile zagadnienia związane ze wskazanym w tytule „ujściem Wisły" i Gdańskiem są w książce szeroko omówione, to już problematyka związana z Morzem Czarnym ukazana jest znacznie bardziej pobieżnie. Wiąże się z tym jakże nieszczęśliwe sąsiedztwo Chanatu Krymskiego. Zdecydowanie zbyt mało miejsca w recenzowanej książce poświęcono najazdom tatarskim i związanemu z nimi handlowi ludźmi wywożonymi z terytorium Rzeczypospolitej przez Tatarów. Było to zagadnienie ważne również w perspektywie sytuacji gospodarczej i polityki zagranicznej. Szczególnie dotyczyło to ówczesnych województw kijowskiego, bracławskiego, podolskiego i ruskiego. Problem miał też znaczenie kulturowe: w wielu miejscach utrzymała się tradycja upamiętnienia bohaterskich obrońców (np. słynny wójt Nowosielec koło Przeworska w 1624 roku, Michał

Przedsiębiorczość. Etyka i odpowiedzialność, red. W.W. Gasparski, I. Koładkiewicz, Warszawa: PWN, 2023: 93-110, patrz: 99-100

[9] S. Garczyński, *Anatomia Rzeczypospolitey-Polskiey synom Oyczyzny ku przestrodze y poprawie tego co z kluby wypadło: mianowicie, o sposobach zamnożenia Polskę ludem pospolitym, konserwowania dziatwy wie[i]skiey przez niedostatek y niewygody marnie ginącey, y wprowadzenia handlow y manufaktur zagranicznych, dawniey spisana, z przydatkami teraz wydana*, [Warszawa]: [J.A. Załuski], 1751 [wyd. II].

[10] Zob. https://www.vatican.va/content/benedictus-xiv/it/documents/enciclica--i-a-quo-primum---i--14-giugno-1751--il-pontefice-indi.html (dostęp: XII 2024). Benedykt XIV miał zarazem istotny udział w upamiętnieniu wydarzeń w Bliznem z 1624 roku.

Pyrz, najprawdopodobniej pierwszy polski bohater narodowy z warstwy włościańskiej), jak i upamiętnienia religijnego kontekstu tych wydarzeń (jak w Bliznem czy w Hyżnem)[11]. Wiążą się z tym także dwa zagadnienia bardziej ogólne: problem wpływu zniszczeń związanych z najazdami tatarskimi i osmańskimi na istotne zmniejszenie potencjału gospodarczego Rzeczypospolitej (problem ten mógł być równie ważny jak akcentowane przez Wozinskiego przesunięcie szlaków handlowych), kwestia roli dyplomacji angielskiej i niderlandzkiej w inspirowaniu działań Imperium Osmańskiego, głębiej w książce nieomówiona. Temat uprowadzania niewolników ma też bardzo ciekawy wymiar interdyscyplinarny, związany z etyką i historią mentalności (m.in. w ramach nowych kierunków badań *slavery studies, trauma studies*, rozwijanych np. przez Jeffa Fynn-Paula), który w recenzowanej książce nie jest, niestety, uwzględniony.

Zaskoczenie budzi też brak wzmianki o Pawle Działyńskim i jego poselstwie do angielskiej królowej Elżbiety I, choć to wydarzenie ściśle wiązało się z opisywanymi procesami, a ponadto historia misji Działyńskiego rzuca istotne światło na tak ważne dla autora książki zagadnienie polsko-angielskich stosunków gospodarczych związanych z handlem morskim[12].

[11] Por. A. Gliwa, *Mieszkańcy wsi Hyżne wobec zagrożenia tatarskiego w XVII stuleciu na tle międzypokoleniowej pamięci komunikatywnej i pamięci kulturowej*, „Miscellanea Historico-Archivistica", 27 (2020): 35–84; Tegoż, *How Captives were Taken: The Making of Tatar Slaving Raids in the Early Modern Period*, [w:] *Slavery in the Black Sea Region, C. 900–1900. Forms of Unfreedom at the Intersection Between Christianity and Islam*, ed. by F. Roşu, Leiden-Boston: Brill, 2022: 187-249; A. Gliwa (red.), *W obliczu zagrożenia. Wojna Rzeczypospolitej z Osmanami i najazd ord tatarskich na Ruś Czerwoną w 1672 roku*, Przemyśl: Archiwum Państwowe w Przemyślu, 2024; *Pamięć przeszłości. Doświadczenie najazdów tatarskich. W pamięci zbiorowej mieszkańców gminy Przeworsk*, Przeworsk: Gmina Przeworsk, 2021.

[12] *Merkuriusz sarmacki z Niderlandów i Anglii, czyli zwięzła relacja z dwóch poselstw do Niderlandów i Anglii, które z woli Najjaśniejszego i Najpotężniejszego Króla Polski i Szwecji etc. i za zgodą Jego dostojników, senatorów i Sejmu gorliwie i chwalebnie sprawował i uczynił sławnymi oświecony i wspaniały pan Paweł Działyński Roku Pańskiego 1597*, [wyd. i opr.] R. Marciniak, Wrocław, 1978.

Wydaje się również, że zagadnienie rozwoju manufaktur w Polsce epoki stanisławowskiej – do którego autor podchodzi raczej sceptycznie – winno być głębiej omówione. Manufaktury te powstawały przecież nie tylko w Warszawie, ale i np. w prymasowskim Łowiczu i na Litwie pod kierunkiem Antoniego Tyzenhauza[13]. Argumenty obrońców polityki naszego ostatniego króla winny być szerzej uwzględnione (choćby klasyczne badania Tadeusza Korzona, którego brakuje w bibliografii książki)[14], co dodawałoby wiarygodności tezom autora książki.

Uwagi terminologiczne i językowe

Odnosząc się natomiast do wybranych sformułowań stosowanych w recenzowanej książce, zwrócę uwagę na dwa wyrażenia: w jednym przypadku chodzi o termin historiozoficzny, a w drugim – o wyrażanie potoczne.

Po pierwsze, autor używa w kilku miejscach pojęcia „cywilizacja łacińska", lecz nie wyjaśnia, jak ten termin rozumie. A warto przypomnieć, że w rozumieniu twórcy koncepcji cywilizacji łacińskiej, Feliksa Konecznego, cywilizacja łacińska znajduje w okresie nowożytnym korzystne warunki rozwoju między innymi właśnie na Wyspach Brytyjskich (co zostało zauważone również przez Arnolda Toynbeego we wstępie do angielskiego przekładu książki Konecznego *O wielości cywilizacji* w uwagach o potrzeganiu protestantów przez Konecznego)[15]. Koresponduje to z uwagami metodologicznymi Konecznego, w których jednym z chronologicznie pierwszych głównych prekurso-

[13] Por. A. Bocheński, *Przemysł polski w dawnych wiekach.* Uzupełnił i przygotował do druku S. Bratkowski, Warszawa: PIW, 1984: 324–353 (rozdz. 6–7 części drugiej).

[14] Zob. T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta (1764–1794). Badania historyczne ze stanowiska ekonomicznego i administracyjnego*. t. I–VII, Kraków: Księgarnia L. Zwolińskiego i Spółki – Warszawa: Księgarnia T. Paprockiego i Spółki, 1897–1899.

[15] A. Toynbee, "Preface", [w:] F. Koneczny, *On the Plurality of Civilizations*, London: Polonica Publications, 1962: 4–5. Nie dziwi więc, że wiele koncepcji Konecznego zostało potem tak skwapliwie skopiowanych przez Samuela Huntingtona.

rów stosowanej przez siebie metody określa Francisa Bacona, a kolejnym – Monteskiusza, tak silnie powiązanego kulturowo z Anglią. Wskazaną tezę Konecznego można jednak podważyć, wychodząc z różnych przesłanek. Jedną z nich jest podejście w kulturze angielskiej do problemu uniwersalnej natury człowieka w kontekście stosunku do innych ras. Jak zauważa m.in. Kenneth Pennington, silnie obecne we wczesno-nowożytnej kulturze anglosaskiej postawy rasistowskie kontrastują z uniwersalistyczną tradycją prawno-kanoniczną, nawiązującą szczególnie do papieża Innocentego IV, Sinibalda Fiesci, i jego komentarza do kolekcji dekretałów opublikowanej przez Grzegorza IX (nazywanej również *Liber sextus*)[16]. Zresztą w pewnym stopniu podważa swoją tezę sam Feliks Koneczny w niektórych swoich szczegółowych studiach, jak warta uwagi praca dotycząca odsieczy wiedeńskiej[17] (niestety nieuwzględniona w bibliografii recenzowanej książki). Twórca teorii wielości cywilizacji prowadzi więc autora książki do pewnej sprzeczności, którą wyraźnie można dostrzec, biorąc pod uwagę znaczenie, jakie Wozinski przypisuje angielskim wpływom cywilizacyjnym. Tej sprzeczności można by uniknąć, wprowadzając konsekwentnie pewne zastrzeżenia terminologiczne przy nawiązaniach do koncepcji „cywilizacji łacińskiej". Piszącemu te słowa nie chodzi przy tym o negowanie wartości koncepcji Feliksa Konecznego, lecz o rzetelną dyskusję z uwzględnieniem dobrych i słabszych stron jego ujęcia[18].

Drugie zastrzeżenie językowe dotyczy pojawiającego się w książce użycia słowa „spolegliwy", w znaczeniu „zbyt ugodowy, ulegający wpływom, gotowy do podporządkowania się". Ze względu na tradycję polskiej szkoły prakseologii musi to oczywiście budzić sprzeciw.

[16] Zob. nagranie wykładu: K. Pennington, *Iberian jurists and the rights of the native Americans in South America* (P. 1), na profilu THD-ULisboa (O Teoria e História do Direito, Centro de Investigação da ULisboa): https://www.youtube.com/@thdulisboa3125 (dostęp: XII 2024).

[17] F. Koneczny, *Tło cywilizacyjne Odsieczy Wiedeńskiej*, Warszawa: Miles, 2021.

[18] Dyskusję taką utrudnia obecnie starcie pomiędzy entuzjastami koncepcji Konecznego, a jej radykalnymi przeciwnikami (niekiedy próbującymi całkowicie negować jej znaczenie w ramach modelu *cancel culture*).

Jak podkreślał Tadeusz Kotarbiński, to zapożyczone z gwar śląskich określenie – kojarzone pośrednio z niemieckim słowem *zubertässig* – oznacza tyle co: „pewny, niezawodny, wypróbowany, godny zaufania", z czym wiąże się pojęcie „spolegliwego opiekuna"[19].

* * *

Pomimo wskazanych braków należy docenić fakt, że w kolejnych tomach ukazuje się pierwsza całościowa synteza dziejów polski widzianych przez pryzmat procesów gospodarczych. Ta perspektywa wydaje się prakseologom szczególnie bliska.

Marcin W. Bukała
Instytut Filozofii i Socjologii PAN

SUMMARY

The history of Poland described in relation to praxeology of Ludwig von Mises

The review article is dedicated to the book: Jakub Wozinski, *Od ujścia Wisły po Morze Czarne. Handlowo-gospodarcze tło dziejów Polski*, t. II. *1572-1795* (Warszawa: Prohibita, 2022, 496 pages). The paper discusses J. Wozinski's historical approach, which takes into account the perspective of Ludwig von Mises' praxeology. The reviewer's critical remarks concern: references to philosophical and economic writings and doctrinal documents, economic history, and the terms and expressions used in the book. The reviewer points out, among other things, the scale of the problem of Tatar raids, and taking of captives by Tatars to be sold into slavery.

Key words: history of Poland, economic history, early modern epoch, Ludwig von Mises, praxeology, Austrian School of Economics, fractional reserve banking, early modern philosophical and economic writings, Tatar raids, slavery studies;

[19] Zob. W.W. Gasparski, *Opiekun spolegliwy*, [w:] Tegoż, *Decyzje i etyka. Co o etyce każdy decydent wiedzieć powinien (75+ minitekstów o maxisprawach)*, Warszawa: Poltext, 2022: 60–62, zob. s. 60–61; pierwsza publikacja: „Decydent", 31 (2002), 3: 26.

Prakseologia

166 (2024)

Treść numeru

Słowo od Redakcji
(**Wiesław Banach, Marcin W. Bukała**) ***3***

STUDIA

Alojzy Czech — Mjr dr Józef Andrzej Teslar (1889–1961) i jego wkład w recepcję dzieła Henri Fayola w Polsce ***11***
Major Dr. Józef Andrzej Teslar (1889–1961) and His Contribution to the Reception of Henri Fayol's Work in Poland (Summary) ***48***

Dariusz Bąk — Program etyczny jako narzędzie wpływu w organizacji ***51***
Ethical program as a tool of influence in the organization (Summary) ***74***

DYSKUSJE

Robert Sroka — Infrastruktura etyczna biznesu – koncepcja Wojciecha Gasparskiego i współczesne rozwiązania ***77***
Ethical business infrastructure – Wojciech Gasparski's concept and contemporary solutions (Summary) ***99***

Grzegorz Szulczewski — Przedsiębiorczość w ostatnich „retrospekcjach i postulatach" Profesora Gasparskiego ***101***
Entrepreneurship in the last „retrospections and postulates" by the Professor Gasparski (Summary) ***105***

Jacek Gniadek SVD — Niezmienne zasady ekonomii ***107***
Immutable principles of economics (Summary) ***115***

ARTYKUŁY RECENZYJNE

O działaniu na styku sfer duchowej, społecznej i politycznej – recenzja książki Jeana Ousseta »Działanie« (Kraków, 2021)
(**Marcin W. Bukała, Tomasz Owsianik**) ***119***
On the action at the intersection of the spiritual, social and political spheres (Summary) ***125***

Historia Polski opisana z nawiązaniem do prakseologii misesowskiej – recenzja książki Jakuba Wozinskiego »Od ujścia Wisły po Morze Czarne. Handlowo-gospodarcze tło dziejów Polski«, t. II. »1572–1795« (Warszawa, 2022) (**Marcin W. Bukała**) ***127***

The history of Poland described in relation to praxeology of Ludwig von Mises (Summary) ***136***

Nauki o zarządzaniu w Polsce drugiej połowy XX stulecia – recenzja książki Piotra Górskiego »Między nauką a polityką. Środowisko nauk o zarządzaniu i jego refleksja teoretyczna w Polsce lat 1945–2000« (Kraków, 2024) (**Alojzy Czech**) ***136***

Management sciences in Poland in the second half of the 20th century (Summary) ***142***

INFORMACJE O PUBLIKACJACH

Noty o książkach: G. Chesterton, *Eugenika i inne zło* (2021); R. Baader, *Koniec pieniądza papierowego* (2022); Z. Ilski, *System wyborczy do Izby Poselskiej parlamentu Polski przedrozbiorowej, Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego* (2022); D. Behdadi, *Nonhuman Moral Agency. A Practice-Focused Exploration of Moral Agency in Nonhuman Animals and Artificial Intelligence* (2023); G. M. Malinowski, *Economia niepewności, czyli jak nie być frajerem?* (2023); D. de Soto, *Deliberation on the Cause of the Poor*, ed. by W. Decock (2023); N. N. Taleb, *Antykruchość. Jak żyć w świecie którego nie rozumiemy* (2023); J.G. Hülsmann, *Abundance, Generosity, and the State: An Inquiry into Economic Principles* (2024); M. Lysiak z S. Ammousem, *Żywność dekretowa. Czym karmi nas rząd* (2024) (**Wiesław Banach, Marcin W. Bukała, Jacek Gniadek**) ***149***

Wykaz prac naukowych związanych z myślą prakseologiczną opublikowanych w Polsce w latach 2022–2023 (wybór) (**Redakcja**) ***171***

ANKIETA „PRAKSEOLOGII"

Warunki prowadzenia biznesu w Polsce a etyka – perspektywa przedsiębiorców (wstęp i red. **Wiesław Banach**) ***187***

Business Conditions in Poland and Ethics – Entrepreneurs' Perspective (Summary) ***208***

KRONIKA

Sprawozdanie z działalności ZG Towarzystwa Naukowego Prakseologii za 2023 rok (wyciąg); TNP na Festiwalu Nauki w Warszawie: 2023; II konferencja prakseologiczna: „Prakseologia, etyka, sztuczna inteligencja" (3 XII 2024) (**Redakcja**) ***209***

IN MEMORIAM

Śp. prof. Kazimierz Zimniewicz (1940–2024) (**Alojzy Czech**) ***217***

Noty o Autorach ***229***